

Academisch onbehagen

De Academische Boekengids 26, april 2001, pp. 4-5.

Sinds de publicatie van het manifest *Naar een universitair reveil* en de daarop volgende bijeenkomst lijkt het stil geworden rond de beweging die uiting gaf aan het 'diffuse onbehagen' dat in kringen van universitaire wetenschappers heerst. Dat is jammer, want de onderwerpen die de beweging aan de orde stelde zijn belangrijk en nog steeds actueel en er is weinig reden om aan te nemen dat het onbehagen intussen is verdwenen.

In *De Academische Boekengids* 23, van oktober 2000, plaatste ik enkele kritische kanttekeningen bij de uitgangspunten van het manifest *Naar een universitair reveil*, waarin bezorgdheid werd geuit over de verlaging van het academisch peil van de Nederlandse universitaire wereld. Ik beloofde mijn opmerkingen in een van de volgende nummers nader te zullen uitwerken. In de hoop dat de discussie toch doorgaat volgt hier de beloofde bijdrage.

Het onbehagen dat de ondertekenaars van het manifest uitspraken had betrekking op vrijwel alle aspecten van het functioneren van de universiteit in Nederland: het bestuur, de bureaucratie, het onderwijs, het onderzoek, de onvoldoende salariëring van de docenten en de externe druk op onderwijs en onderzoek. Maar de aanleiding voor het publiceren van het manifest was het tekortschieten van de bestuurders: 'Nu gebleken is dat (universitaire) bestuurders daarop [= het diffuse onbehagen] nauwelijks reageren, wordt het tijd dit onbehagen te bundelen en ermee naar buiten te treden.'

Dat 'universitaire' tussen haakjes, maakt dat de groep die verantwoordelijk wordt gesteld voor het gebrek aan reactie ongeveer even diffuus lijkt als het onbehagen zelf. Ook de universitaire bestuurders zijn kennelijk verantwoordelijk, maar zij zijn het niet alleen. Aan het slot van het manifest wordt geklaagd over het 'politiek-bestuurlijk' onbegrip waarmee het in crisis en verval geraakte universitaire bestel wordt bejegend. Zo wordt de groep al heel wat groter. Als we dit gegeven combineren met de uitspraak dat 'allerlei goedbedoelde initiatieven van onderop het tij van de universitaire afkalving nauwelijks hebben kunnen keren', ontstaat de suggestie van een tegenstelling tussen de zich 'onderop' bevindende, goedbedoelende vertegenwoordigers van de ware academische geest enerzijds, die het beste voor hebben met wetenschappelijk onderwijs en onderzoek, en de groep van '(universitaire) bestuurders' anderzijds, die zich te veel gelegen laat liggen aan de externe druk op onderwijs en onderzoek. Een dergelijke suggestie mag aantrekkelijk zijn voor wie het liefst te maken heeft met duidelijk identificeerbare tegenstanders, zij is voor een analyse van wat er aan de hand is niet erg bruikbaar.

Een betwistbare diagnose

Als men namelijk probeert vast te stellen wie de laatste twintig jaar het beleid en de uitvoering daarvan voor onderwijs, onderzoek en organisatie hebben bepaald, dan komt men behalve bij politici, ambtenaren en bestuurders, ook uit bij ettelijke vertegenwoordigers van wat ik verder voor het gemak de academie noem, in NWO, in de KNAW en in verschillende adviesorganen. De tegenstelling lijkt dus veeleer betrekking te hebben op verschillen in standpunten over de vraag hoe aan de universiteiten het best onderwijs en onderzoek kunnen worden gegeven. Die verschillen liepen - en lopen - dwars door de academie heen. En als een universitair reveil zou betekenen dat de 'pure' vertegenwoordigers van de academie het moeten winnen van degenen die zich te veel gelegen laten liggen aan de externe druk, zou het toch ook noodzakelijk zijn eens na te gaan waar dat allemaal toe zou kunnen leiden.

De gelukkige omstandigheid doet zich voor dat we binnenkort de gelegenheid zullen krijgen dit aan de praktijk te toetsen. Door de ondertekenaars van het manifest wordt de invoering van wat zij de duale structuur noemen, met een *bachelors* en een *masters degree*, toegejuicht als een mogelijkheid om de algemene brede academische vorming in de eerste drie jaar te doen plaatsvinden en daarna de wetenschappelijke of beroepsmatige specialisatie te verzorgen. Kunnen de ondertekenaars er gerust op zijn dat niet flink wat vertegenwoordigers van de academie in de Nederlandse universiteiten hun best zullen doen om de bachelors zo specialistisch mogelijk te maken?

Maar al is de constructie van de tegenstelling zoals die in het manifest tot uiting komt ondeugdelijk en al is er veeleer sprake van een tegenstelling tussen de vertegenwoordigers van de academie onderling, daarmee zijn de gevoelens van onbehagen nog niet weggeredeneerd. Hoe moeten die dan worden verklaard?

De ondertekenaars van het manifest wijzen voor het onderwijs op verschooning en massificatie, vershraling van de programma's door de introductie van het begrip 'studeerbaarheid' en op de druk van overheid en bedrijfsleven in de richting van wetenschapsexterne maatstaven als maatschappelijke relevantie en aansluiting op de arbeidsmarkt. Wat het onderzoek betreft, geldt voor de ondertekenaars de druk in de richting van wetenschapsexterne maatstaven en maatschappelijk nut eveneens, terwijl daar nog een eenzijdig bedrijfsmatige en bureaucratische organisatie ervan bijkomt. Het fundamenteel

onderzoek loopt hierdoor volgens hen ernstig gevaar.

Gelukkig wordt overigens volgens het manifest nog steeds veel goed academisch onderwijs gegeven aan de Nederlandse universiteiten, ondanks de overheersende trend in de verkeerde richting. Hoewel dat er niet met zoveel woorden in staat, neem ik aan dat de ondertekenaars van het manifest ook bereid zouden zijn te verklaren dat er nog veel goed fundamenteel wetenschappelijk onderzoek wordt verricht aan de Nederlandse universiteiten, ondanks de door hen gesignaleerde overorganisatie.

Tegen deze gehele voorstelling van zaken valt wel wat in te brengen. Voorzover het manifest gewaagt van crisis en verval, beroepen de auteurs zich kennelijk op een verleden dat beter was. Maar zonder het bestaan te ontkennen van de tendensen die het manifest signaleert, durf ik toch de hypothese aan dat het verleden helemaal niet beter was, noch voor het onderwijs noch voor het onderzoek, zelfs niet als men naar het verleden van vóór de massificatie zou willen teruggrijpen. Die hypothese zou natuurlijk door uitgebreid historisch onderzoek van een team van wetenschapshistorici moeten worden geverifieerd, maar het materiaal ligt voor het oprapen. Of is het werkelijk zo dat in het algemeen de kwaliteit van scripties en proefschriften is afgenomen? 'De kwaliteit van veel onderzoeksopleidingen loopt, naar de indruk van menige insider, achteruit', aldus het manifest. Maar sinds wanneer zou dat het geval zijn? Die vraag is relevant, want tot voor kort waren er in de meeste disciplines aan de Nederlandse universiteiten helemaal geen onderzoekopleidingen. Of meent men dat de één op één-relatie tussen promovendus en promotor als onderzoekopleiding mag worden beschouwd? Of is het na een goed begin al heel snel bergafwaarts gegaan? Voor het geheel van de geesteswetenschappen, waarop ik me enigszins als 'insider' mag beschouwen, betekende en betekent het bestaan van de onderzoekscholen een enorme verbetering ten opzichte van de toestand ervóór. En voor de overige vakgebieden is mijn indruk van outsider dat daarvoor hetzelfde geldt.

Het manifest vergelijkt niet alleen in de tijd, maar ook in de ruimte, althans voor het onderwijs. Een paar keer wordt in positieve zin verwezen naar Amerikaanse instellingen 'als het MIT' als voorbeeld van echt academisch onderwijs. Een ambitieuze vergelijking kan natuurlijk geen kwaad, maar iedereen weet dat het niet moeilijk is om nog redelijk ambitieuze vergelijkingen te maken met andere Amerikaanse instellingen die helemaal niet zo ongunstig uitvallen voor de Nederlandse universiteiten. En voor wie de vergelijking tot Europa zou willen beperken, durf ik de bewering aan dat de Nederlandse universiteiten noch voor het onderwijs noch voor het onderzoek de vergelijking met die landen hoeft te vrezen.

Een andere diagnose

'Des te erger voor die andere Amerikaanse instellingen en des te erger voor de Europese universiteiten', hoor ik de aanhangers van het manifest al opmerken en zij zullen er misschien aan toevoegen: 'Des te erger voor de universiteit in het algemeen!' Zo'n reactie zou mij welkom zijn, omdat zij de discussie zou verplaatsen naar het terrein waar ze mijns inziens thuishoort en waar het manifest helemaal geen aandacht aan besteedt. In het manifest lijkt het namelijk te gaan om een Nederlands probleem, waarvoor in Nederland een oplossing moet worden gevonden. Maar afgezien van enige specifiek Nederlandse kenmerken, zoals de wel zeer sterk gegroeide bureaucratie en de in vergelijking met de situatie in de rest van Europa wel zeer hiërarchiserende Wet Modernisering Universitaire Bestuursstructuur (MUB), doet het probleem zich in verschillende vormen over de hele wereld voor. En klachten van het type als in het manifest worden geuit zijn dan ook overal te horen.

De Nederlandse kenmerken verdienen zeker ook aandacht en zouden eens goed moeten worden onderzocht in de bredere geschiedenis van ons universitair bestel sinds de invoering van de Wet Universitaire Bestuurs Hervorming (WUB). Ik vrees dat de uitdijende bureaucratie rechtstreeks in het verlengde ligt van de radicale democratisering die deze wet meebracht en dat de radicale hiërarchisering van het bestuur daar een verlate reactie op is. Tegen beide aspecten heeft de academie zich in Nederland inderdaad opvallend weinig teweer gesteld. Maar hier gaat het me erom het probleem te plaatsen in het bredere kader van de universiteit in de samenleving van de eenentwintigste eeuw.

Het probleem heeft voor het onderwijs vooral te maken met de massificatie van de vraag en voor het onderzoek met de spectaculaire toename van vraag en aanbod en de verwetenschappelijking van vrijwel alle problemen van de samenleving. Daardoor is de autonomie van de wetenschapsbeoefening weliswaar niet helemaal verdwenen, maar er is daarnaast een gigantische onderneming van veel minder autonome en vaak heel kostbare wetenschapsbeoefening ontstaan, waarvan overigens niet kan worden gezegd dat zij geen waardevolle kennis voortbrengt. De ondertekenaars van het manifest lijken nu van mening dat de universiteit zich alleen moet richten op de autonome wetenschapsbeoefening en zich verre moet houden van deze laatste onderneming, die men met John Ziman 'post-academisch' kan noemen (John Ziman, *Real Science: What it is and What it means*, Cambridge U.P. 2000).

Ik meen dat de universiteit het zich om twee redenen niet kan veroorloven zich in die positie te manoeuvreren. Ten eerste zou zij zich daarbij in het onderzoek isoleren van heel wat waardevolle kennisproductie en ten tweede zou zij die in het onderwijs aan haar studenten onthouden: twee manieren om zichzelf de das om te doen of zich hoe dan ook te begeven in een onvruchtbaar isolement. Voorzover het onbehagen betrekking heeft op de 'post-academische' ontwikkeling van de wetenschapsbeoefening is het nog steeds wel begrijpelijk, maar heel weinig vruchtbaar. En voorzover het, in het verlengde daarvan, betrekking heeft op het onderwijs, dreigt het de studenten tot slachtoffer te maken.

Volgens het manifest leveren de universiteiten onder druk van overheid en bedrijfsleven steeds meer een gestandaardiseerd product. Ik heb hierboven al aangegeven dat die waarneming van het 'product' mij in het algemeen zeer betwistbaar lijkt en voor de druk van overheid en bedrijfsleven, als die al zo sterk zou zijn als hier wordt beweerd, geldt natuurlijk dat de academische gemeenschap net zo goed zou kunnen worden verweten hiervoor al te gemakkelijk te zwichten. Maar het zal duidelijk zijn dat de houding van overheid en bedrijfsleven, en van een deel van de academische gemeenschap, ook voortkomt uit de 'post-academische' ontwikkeling van de wetenschap in de samenleving. We zagen dat volgens het manifest het onderwijs aan de universiteit steeds meer gebukt gaat 'onder wetenschapsexterne maatstaven, zoals maatschappelijke relevantie en aansluiting op de arbeidsmarkt'. Mij lijken dat voor een universitaire opleiding in het algemeen respectabele maatstaven, zeker in het licht van de recente ontwikkelingen in de wetenschap.

Geen reden dus voor onbehagen? Dat zou een al te makkelijke conclusie zijn, want in de manieren waarop, en de mate waarin wordt gereageerd op onvermijdelijke ontwikkelingen kan nog heel wat verkeerd gaan en dat gaat het soms ook. Bij het onderwijs uit zich dit bijvoorbeeld in een onvoldoende ruimte voor de individuele student enerzijds en een te enge beroepsgerichtheid anderzijds; bij het onderzoek in een onvoldoende rekening houden met de individuele ontplooiing van de onderzoeker, met het onderzoek als hartstocht of in een te grote rol voor de opdrachtgever bij opdrachtonderzoek. Voorzover het manifest de discussie over dit soort zaken aanzwengelt is het welkom. Maar de discussie zou in de eerste plaats moeten worden gevoerd tussen de vertegenwoordigers van de academie onderling en het onderwerp zou moeten worden verbreed tot de vraag hoe binnen een moderne universiteit academische en 'post-academische' wetenschapsbeoefening zo goed mogelijk samen kunnen gaan. Met alleen maar een oproep tot terugkeer naar de pure academie van vroeger is niemand gediend.

'The Western university is at an end. But a new university can arise. We have to put aside some familiar and even much-cherished notions of the university so that we can move on and develop a new idea of the university. There should be no difficulty about this process. But, of course, there will be.' **Ronald Barnett**, *Realizing the University in an Age of Supercomplexity*, p. 11. Buckingham: The Society for Research into Higher Education 2000.

'We have to recognize that the University is a *ruined institution*, while thinking what it means to dwell in those ruins without recourse to romantic nostalgia.' **Bill Readings**, *The University in Ruins*, p. 169. Cambridge and London: Harvard University Press 1996.

'Alongside the growing prominence of research an equally important shift has taken place in its character. Less and less it is curiosity-driven and funded out of general budgets which higher education is free to spend as it likes. More and more it takes the form of specific programmes funded by external agencies for defined purposes.' **Michael Gibbons**, *Higher Education Relevance in the 21st Century*, p. 15. Paper for the UNESCO World Conference on Higher Education, France, October 5-9, 1998.

'Ik beschouw de overgang van een Europees naar een Amerikaans type van hoger onderwijs als onvermijdelijk, omdat ons traditionele universitaire stelsel in strijd is met de hoofdstroom van de maatschappelijke ontwikkeling, sociale emancipatie, en met de hoofdstroom van de economische ontwikkeling, te weten de opkomst van een op wetenschap en techniek gebaseerde kenniseconomie. Beide ontwikkelingen maken mijns inziens hoger onderwijs voor velen noodzakelijk en daarvan bestaat maar één succesvol voorbeeld, het Amerikaanse.' **H.L. Wesseling**, 'Van oud naar nieuw: de Nederlandse universiteit in overgangsjaren', *Ons Erfdeel*, nr. 4, september-oktober 1999, p. 511.

'Technology transfer is the newest addendum to the roster of academic duties. In a time when basic knowledge is seen as an important driving force behind product development, and therefore behind growth, the public has come to expect that the university, as knowledge producer, will share what it discovers. Indeed, there is a deepening conviction on the part of society that basic knowledge should be put into human service wherever it can be, as soon as possible.' **Donald Kennedy**, *Academic Duty*, p. 241. Cambridge and London: Harvard University Press 1997.

'Science does not stand outside of society dispensing its gifts of knowledge and wisdom; neither is it an autonomous enclave that is now being crushed under the weight of narrowly commercial or political interests. On the contrary, science has always both shaped and been shaped by society in a process that is as complex as it is variegated; it is not static but dynamic. The range of possible problems which could be tackled by science is indefinitely large and therefore the research agenda cannot be understood in purely intellectual terms.' **Michael Gibbons** (et al.), *The New Production of Knowledge*, p. 22. London: Sage Publications 1997.

'So, what is an academic? Although the core activities of the creation and transmission of knowledge remain, there is evidence that traditional categories are eroding. Perhaps the debate should move away from the emphasis on individual identity and focus more on higher education provision as a team-based activity. Perhaps this will mean a stronger and more inclusive academic profession.? **Stephen Court**, 'The academic is dead, long live the academic', *The Times Higher Education Supplement*, p. 12, February 2, 2001.

Pieter de Meijer is emeritus hoogleraar Italiaanse Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam.